

I FINALMENT, QUÈ VOL DIR *EXPRESSIU*?*

«És molt el que podríem dir de les connexions que hi ha entre aquests usos i els fenòmens de demostrar, fer conèixer, insinuar, donar entenent, permetre, transmetre, “expressar”, paraula odiosa!...»

(J.L. AUSTIN, *How to do Things with Words*)

1. INTRODUCCIÓ

Voldria tractar una *quaestio disputata*, potser menor però no mínima: la persistent indefinició i ambigüïtat del terme *expressiu*. El terme, val a dir-ho, figura als diccionaris de lingüística, però aquí no tractaré l'ambigüïtat com a terme diguem-ne tècnic, si ho és o ho ha d'esser. Intentaré plantejar que els usos reals en la llengua formal van més enllà de les nocions fixades, i en no pocs casos una certa indefinició contrasta amb la freqüència d'ús que se'n fa.

Per una banda, el substantiu *expressió* és sinònim de manifestació, materialització, encarnació, i s'oposaria a *contingut*, *concepte*, *significat*, etc., formaria part de dicotomies prou conegudes que caldria matisar segons els autors. Actualment, *expressió* sol traduir el terme anglès *expression*, però també *utterance* amb un sentit neutre de producció, qual-sevol emissió oral o escrita, pura substància, unitat entre pauses. *Expressió* seria alhora acte (exteriorització) i producte (la cosa expressada):

ACTE	PRODUCTE
mitjans d'expressió	una expressió complexa
capacitat d'expressió	una expressió convincent
afàsia expressiva	parla expressiva
dificultat d'expressió	cara expressiva

* He d'agradir a Gemma Rigau la lectura de l'original i alguns comentaris força útils.

També en parla, sense estendre-s'hi, John Lyons: «El término ‘expresión’ suele quedar sin definir cuando lo usan los lingüistas» (J. Lyons, 1997: 232). No acaba aquí, altres vegades *expressions*, ara en plural, són enunciats més o menys fòssils, el que els anglesos anomenen *idioms, frases fetes, dites, expressions fixades*.

No m'he ficat en res de nou: en la teoria i crítica d'art no és menor la indefinició, fins a dir que expressió és ja un concepte inoperant: «Todos los términos críticos son problemáticos, pero pocos han sido tan cuestionados como expresión».¹ Reprendrem al final el que diuen els teòrics de l'art i l'estètica.

No sembla, però, que *expressiu* sigui sempre el seu adjectiu corresponent, sinó que l'adjectiu s'ha especialitzat en «expressions particularment expressives» (?) i potser d'aquí 'expressivitat'; en dir «és una persona expressiva», pensam en algú que es manifesta amb particular transparència i espontaneïtat, ço és, que expressa allò que culturalment no sempre és fàcil de dir: sentiments, emocions, estats d'ànim. Ja pensa el lector que si hi ha alguna expressió especialment expressiva és la producció ben acompanyada d'entonacions i gestos. En dir que:

Na Fufi ho ha dit de forma molt expressiva

pensam en: expressiu - gràfic - icònic. Podem dir:

*Va expressar el seu desacord.
El delegat s'expressava amb molta claredat.*

En el segon cas potser diríem que el delegat era (molt) expressiu, fent notar que solem dir *molt expressiu*, amb l'adverbi, perquè d'expressius en som sempre: qui s'expressa és expressiu; potser només un artista —tornem a les arts— jugaria a dir que no vol expressar res. Però veiem què ocorre en dir que:

1. J. Neubauer (1992: 221-247), dedica tot un capítol a la qüestió en el món de la música, referint-se, però, al s. XVIII. El capítol està organitzat en tres parts: 1. La música com a imitació. 2. L'expressió com a capacitat d'incitar l'oient. 3. L'autoexpressió i la creativitat espontània.

En un article breu i refrescant, referit també al món de les arts, en parla Félix de Azúa (1989:63): «Pero, ¿qué demonios quiere decir expresión?».

'Xerriscar' és una paraula molt expressiva

o que:

'moix' és probablement una formació expressiva

com els agrada dir, en el segon exemple, als etimologistes criats en la romanística.

Són els parlants o els mots que són expressius? parlam d'actes o de productes? Potser les dues coses, però, en qualsevol cas, un parlant expressiu no és un parlant que utilitza paraules que suposam intrínsecament expressives, si així fos en serien exemples el Dario Fo a l'espectacle *Grammelot*: vocalitzacions, crits, gestos... molt expressiu en llengües inventades. Quasi com la poesia fonètica: no diu res, almenys res que estigui codificat, però és molt expressiva: ho ha d'esser, perquè sentim a dir de parlants inexpressius, però no de paraules inexpressives.

Un parlant (molt) expressiu és més que açò, és un parlant que fa un ús ampli de recursos orals no verbals: prosòdics, gestuals, paralingüístics, etc. Aquí sembla que la prosòdia és central, vegeu el comentari habitual sobre les veus sintetitzades: són veus no gens expressives, veus planes, dit amb un adjectiu no metafòric, si —dit provisionalment— expressivitat és vehemència, èmfasi, focalització, exuberància i, per tant, joc d'intensitats, matisos, moviment i oscil·lacions melòdiques verticals vistes en pantalla en un pla bidimensional. La veu sintetitzada inexpressiva, és descrita també amb un altre adjectiu, hom parla de «to monocorde», d'una única corda, de «veu monotonal». Igualment en la valoració de la lectura en veu alta (didàctica de la lectura, si voleu) l'objectiu és clar: ha de sonar natural, a un extrem tenim: «Reads words as if simply to get out, with little expression», i a l'altre: «Reads with good expression and enthusiasm throughout the text. Sounds like natural language».

La síntesi automatitzada de la veu, *text to speech*, intenta desesperadament també recollir l'expressivitat modelitzant les emissions de sortida; un projecte científic militar diu:

«Our goal is high-quality expressive speech, i.e. speech that is intended to convey or evoke a particular emotion and affect. Expressive speech is essential in military settings; for example, military commanders are trained to assume a leadership voice, which both projects confidence and inspires action»

(W. LEWIS JOHNSON.)

Però si expressió és acte, descàrrega verbal, podríem suposar que una persona expressiva és algú que, amb els mitjans que sigui, verbalitza, extreu, fàcilment el que pensa,² però açò és quelcom que no és avaluable externament. En canvi, la introspecció permetria de dir que «em costa expressar el que vull dir», o el més habitual de «no tenc paraules per descriure la forta emoció que em provocà...» que seria com confessar que no som gaire expressiu, i de pas —m'arriscaré a dir— afirmant la idea que existeix pensament amb algun grau d'independència del llenguatge, una qüestió central i molt estimada per la psicologia cognitiva.

No sembla que *persona expressiva* = *capacitat d'expressar-se*. D'algú amb fluïdesa verbal probablement direm que «té gran capacitat d'expressió», no direm que «és (molt) expressiu», fins i tot diria que tenen diversa connotació: *capacitat d'expressió* és quelcom seriós i respectable, mentre que *persona expressiva* sovint pot tenir un aire pintoresc. Valoram la fluïdesa verbal, aquesta metàfora líquida de quelcom ininterromput, o més rudement dit: un *out-put* continu fet, no de pura velocitat, sinó d'expressió àgil de les idees. Ja ho dèiem, expressiu no és sempre l'adjectiu d'expressió. El radical llatí, per cert, ha construït una família lèxica amb derivacions i asimetries curioses:

2. Molt «expressiva» aquesta cita de Quintilià:

«Eloqui enim hoc est: omnia quae mente conceperis promere atque ad audientes perferre, sine quo supervacua sunt priora et similia gladio condito atque intra vaginam suam haerenti» (8,15) lliurement dit: expressar-se és transmetre a l'oient el que has pensat, altrament és com una espasa que resta amagada, enganxada a l'estoig.

<i>PREMO</i> (<i>PREMĚRE</i>)	<i>PRESSUM</i>			
prémer	pressió	—	—	pressionar
expressir/ esprémer	expressió	expressiu inexpressiu	expressivitat/ expressabilitat	expressar
imprimir	impressió	*impressiu (?)	—	impressionar
reprimir	repressió	repressiu	—	—
comprimir	compressió	compressiu	—	—
deprimir, oprimir, suprimir				

on *PREMĚRE* ha produït en alguns casos dos verbs, de forma que no podem «expressar dues taronjes», les hem d'esprémer. «Prémer»/«pressionar», en canvi, són dos verbs més pròxims. També és remarcable que només *expressiu* ha derivat l'antònim *inexpressiu*, l'hem emprat més amunt.

2. LES LLENGÜES EXPRESSIVES

Deixem per un moment l'emissor i el missatge, anem al codi. La idea que hi ha llengües més expressives que les altres té una llarga tradició, però açò ja és un capítol força conegut entre nosaltres, víctimes i debelladors de prejudicis que jerarquitzen les llengües des de criteris interns. Un llibre de text de grec antic, un exemple entre molts, diu que «el grec es complau en l'ús de participis, que contribueixen d'una manera molt especial a la capacitat expressiva de la llengua grega».³ Voleu dir que açò no és un prejudici? I en el capítol dels clixés també s'hi podria afegir la variació individual, per exemple, l'expressivitat femenina.

Potser l'expressivitat de les llengües mereix encara un comentari: si una llengua expressiva és una llengua que diu molt amb molt poc, podem parlar-ne; una llengua expressiva seria una llengua *espremuda/exprimida* (*vid. supra*), molt sintètica. De fet, sabem que el llatí i el grec tenien entre les seves excel·lències dir molt amb molt poc (*si brevis bis*

3. Ed. Teide, 1998, p. 152.

bonum), com es pot comprovar en qualsevol traducció bilingüe dels nostres clàssics,⁴ compressió (seguirem amb el radical) a la qual no poc hi contribueixen els participis; la *brevitas* dels clàssics era preuada per Quintilià, advertint que una brevetat desencertada pot conduir a la *obscuritas* (*Inst. Or.* VIII,3); som, però, en territori de l'estilística i la *delectatio*; la *laconica brevitatis*, és a dir, el famós laconisme dels espartans, és una virtut militar: a una ordre breu s'hi acompanya una acció ràpida, i no crec que d'això se'n pugui dir «expressivitat militar».

La compactació de les llengües deu tenir algun prestigi. Als westers, en escenes que es pretenen còmiques, hem vist més d'un cop la situació on l'indi diu:

—*Khum'aa-to 'ashtë!*

i l'interpret tradueix:

—«El cabdill diu que fa tres hiverns que no han vist búfals, que no saben on han anat, i que tenen fam».

Aleshores la reacció del «rostro pálido» és: «Tot això ha dit? què llestos que són aquests indis!».

Però que quedi clar, invocant ara mateix Quintilià, que en parlar de *brevitas* ja no estem en el terreny de la llengua, el codi, sinó de l'estil, que permet dir que l'historiador romà Sallusti tenia un estil sobri i expressiu, on *brevitas* és, dit més modernament, economia-eficàcia expressiva. El cabdill indi també era molt expressiu.

També l'anglès és sovint força comprimit. Als seients dels avions podem llegir:

Life jacket under your seat (8 síl·labes)

traduït com:

El chaleco salvavidas se encuentra debajo de su asiento (18 síl·labes)

4. O trilingüe, els pocs casos que tenim. Un recompte de quinze pàgines del Nou Testament, donava com a resultat, per 100 caràcters en català, 81 en grec, 77 en llatí. Es tracta del *Nou Testament*, grec-llatí-català (Editorial Claret, Barcelona, 1995). Només cal advertir que la correspondència total és entre grec-català, atès que mentre el text grec és una edició crítica recent, el llatí és la tradició de la vulgata; és a dir, en algun cas grec-català no diuen absolutament el mateix que el llatí. És, doncs, una dada aproximativa de quelcom que de fet ja sabíem.

o bé:

Fasten seat belt while seated (7 síl·labes)

Abróchese el cinturón mientras permanezca sentado (16 síl·labes)

No sé si en la mitologia de la llengua anglesa hi figura la compac-tació/expressivitat, més aviat la seva excel·lència s'ha atribuït a una suposada simplicitat gramatical, que no debatrem ara mateix. Entre les poderoses llengües, són altres les que tenen la fama, ja se sap, permeteu-me: els enamorats es miren als ulls i es diuen cosetes en francès, íntimes i expressives.

La freqüència del doble adjectiu «breu i expressiu» és molt remarcable en qualsevol tipus de text: «Frases largas y largos períodos van seguidos a menudo de afirmaciones breves y expresivas».⁵ Tanmateix, la combinació d'expressiu indicaria tres sentits, no sempre fàcils de destriar:

1. Expressiu = breu, concís, eficaç	2. Expressiu = icònic, gràfic, imitatiu	3. Expressiu = emotiu
«...autora d'un relat curt, just, expressiu» «...un llenguatge de comunicació concís i expressiu»	«un dibuix senzill i expressiu» «tallers pensats per realitzar un treball plàstic i expressiu»	«en to col·loquial, viu i expressiu» «el clavicordi, gràcies a un so íntim i expressiu» «...l'obra d'aquest pintor, espontani i expressiu» «...se han popularizado los emoticones para representar los gestos expresivos en los SMS»
«...dominen les expressions breus, però dotades d'un alt valor expressiu i col·loquial»		

5. M. C. HOWATSON, *Diccionario de la literatura clásica* (Alianza diccionarios, Madrid, 1991), p. 253 (parlant del rètor Demòstenes). El que segueix és una recerca feta amb Google, llistant les combinacions que hi apareixen; en castellà, per exemple, «breve y expresivo» supera una mica el «conciso y expresivo», però tant un com altre

com era d'esperar, en molts casos no sabem què vol dir expressiu:

«... l'italià és un idioma dinàmic i expressiu»

«...en un llenguatge acolorit i expressiu»

El més interessant seria considerar que breu i icònic són dues cares del mateix signe, és iconicitat gràfica o és iconicitat fonètica, un producte directe, «com un dibuix senzill i expressiu», o com l'expressiva paraula *esbufegat*.

En la trama lèxica (*supra*) he inclòs el terme *expressabilitat*, sinònim, si ho he entès, d'*efabilitat*: hom discuteix ara si tot és expressable en les llengües naturals, o si les llengües varien quant a poder expressiu; entorn al concepte d'expressabilitat⁶ especulen també els teòrics de la traducció, els qui més coneixen la vigència i els límits (o més aviat el desprestigi) de la tesi Sapir-Whorf:⁷ si tot és expressable, tot és traduïble, mal que sigui amb llargues paràfrasis. En qualsevol cas, *expressabilitat/efabilitat*, duu el camí de ser un terme conceptualment més definit que la nostra tan eficaç com nebulosa expressivitat. Umberto Eco (1993:131) escriu:

«Una lengua natural pretende ser *omniefable*, es decir, capaz de dar cuenta de toda nuestra experiencia, física y mental, y capaz, pues, de poder expresar sensaciones, percepciones, abstracciones, hasta llegar a la pregunta de por qué existe el Ser y no la Nada. Es cierto que el lenguaje verbal no es completamente efable (inténtese describir con palabras la diferencia entre el perfume de la verbena y el del romero) y, por tanto, debe valerse de indicaciones, gestos, inflexiones tonales. Sin embargo, de todos los sistemas semióticos es el que posee un mayor y

guanyen de llarg qualsevol altra combinació de doble adjectiu; llistat obtingut a partir del protocol de recerca «y expresivo»/«expresivo y». Per no carregar el text, no m'ha semblat necessari indicar l'origen dels textos.

6. Alguns autors diuen en anglès *expressibility*, i en castellà *expresibilidad*; la formació lèxica no s'acaba d'entendre, formada damunt un **expressible/expresible*, i no damunt un més raonable *expressable/expresable*.

7. Les pàgines inmisericordes que li dedica Steven Pinker (1995: 59ss) deixen pocs dubtes: de la versió més dura de la tesi Sapir-Whorf (determinisme lingüístic, que la llengua modela la cultura, els esquimals i els noms de la neu, etc.) ja només en parlen —hem de suposar que de bona fe— els catecismes de lingüística patriòtica.

más satisfactorio grado de efabilidad, y, por este motivo casi todos los proyectos de lengua perfecta se remiten precisamente al modelo del lenguaje verbal».

3. ENTRE PARENTESI: TAMBÉ ELS VINS SÓN EXPRESSIUS

Que sigui nota d'actualitat: hi ha parlants expressius (sempre o ocasionalment), hi ha cares expressives, peces musicals (senceres, o fragments), quadres..., escultures, i ara darrer, fins i tot vins. Tenc notícies de pedres expressives, tal com he pogut llegir a un catàleg d'una exposició fotogràfica. És a dir, hi ha un dir d'objectes, i un dir de productes humans, no és el mateix. Quasi tota l'adjectivació del vi és metafòrica, metàfores sinestèsiques, on s'escriu que el vi és càlid, fresc (temperatura), carnós, saborós, untuós, sec, envellutat, sedós, (sovint el tacte per gust o olfacte), i entre tanta i refinada adjectivació també es diu que:

«la gran concentración y expresividad en sabores...»
«he ahí otro gran vino de magnífica expresividad aromática»
«entra en boca goloso, carnoso y expresivo...»

La crítica de vins, si se'm permet, és sovint impenetrable, barroca, professional per a uns i snob per a uns altres (expressió —diria un sociòleg— de sectors socials urbans, els qui ja hi eren i els acabats d'arribar, que exhibeixen l'accés a productes exclusius com a mostra de distinció i refinament, però aquí el sociòleg, que és *amateur*, s'hi podria perdre, potser millor oblidau el parèntesi), diu la citació:

«(...) en el encuentro con el paladar destaca su frescura y expresividad, con una viva y alegre acidez, dejando a su paso ecos de pastelería, con un final cálido y ligeramente secante, con algunas aristas sin integrar (...)»

Només som capaç d'entendre que *expressiu* = *intens*, on *expressiu* és més un adverbi que un adjectiu. Un vi no és expressiu, simplement és expressivament alguna cosa: càlid, fresc, untuós, carnós,...

El més curiós és justament emprar l'adjectiu expressiu per parlar de quelcom tan inefable com les sensacions, expressables només amb un caramull d'adjectivació metafòrica (*vid. infra*, U. Eco). O justament per açò.

Potser nom i adjectiu han fet fortuna en l'alta gastronomia: «Los *Boletus edulis* (cèpes en francès, *ceps*, en catalán) a la bordelesa constitueixen una de las más nobles expresiones de los suelos forestales franceses...» («El País» (12-7-2004), sup. Catalunya, p.11). Tancarem ràpidament el parèntesi, abans d'haver d'obrir-ne un sobre l'expressivitat dels boscos francesos. Tot té la seva coherència, afegirà el sociòleg *amateur*: a la finor del producte gastronòmic, la finor (expressiva) en la seva descripció.

4. ELS SIGNIFICATS EXPRESSIUS

En literatura lingüística el fil es pot rastrejar a partir, almenys, de K. Bühler (1933) en distingir una funció *representativa* (*Darstellungsfunktion*) vs. *expressiva* (*Ausdrucksfunktion*), que Jakobson (1989, or. 1960) rebatejà com funció emotiva.⁸

Emotiva o *expressiva*, ha quedat ben establert com a funció comunicativa que contribueix a la caracterització del parlant, o de l'emissor, si seguim amb els termes de Jakobson. Sembla, segons aquest autor (1989:44), que és l'emissor, no el missatge, que és expressiu:

«La funció anomenada “expressiva” o emotiva, centrada en l'emissor, apunta a una expressió directa de l'actitud del subjecte respecte d'allò de què parla (...) el nivell purament emotiu, en la llengua, és representat per les interjeccions (...) Un subjecte que fa servir elements expressius per indicar la ironia o la còlera, transmet visiblement una informació».

8. Sol succeir que K. Bühler només és citat per la reelaboració de les funcions del llenguatge que en féu Jakobson; no sé si no passa el mateix amb J. L. Austin, esmentat just de pas per anar tot dret a John Searle, pel que fa als actes de parla. Val a dir que Jakobson atribueix la *funció emocional* a un tal Anton Marty (1908), i aquest sant home sí que no el coneix ningú.

Però podem anar en altres direccions, la romanística i la germanística, Maurice Grammont a *Onomatopées et mots expressifs*, un terme que farà fortuna:

«Conditions de valeur impressive des phonèmes et de mots (...) Le domaine de l'onomatopée est beaucoup plus vaste qu'on ne paraît le croire en général; celui des mots expressifs, qu'il convient d'y ajouter, est encore plus considérable. Entre les deux il n'y a pas de frontière bien nette; la ligne de démarcation est un peu flottante (...)».⁹

La cita de Grammont ens remet al moment en què *expressiu* passa a la semàntica, potser no encara a una teoria del significat, amb tot el que té i ha tingut de sistemàtic. Així una cita John Lyons (1997: 68) entre moltes possibles:

«El significado no descriptivo es más heterogéneo y, desde el punto de vista de filósofos y lingüistas, es menos esencial. Incluye lo que denominaré un componente expresivo».

Els mots poden, doncs, tenir un significat expressiu, quelcom afegit al valor descriptiu-referencial, però d'altres són «expressius» *per se*: onomatopeies, interjeccions... Aquí, però, la teoria és prou dispersa i confusa. Ara ja som dins la tradició gramatical:

«Les interjeccions amb funció expressiva són aquelles que manifesten sentiments del parlant...»

(Maria Josep CUENCA, SOLÀ ET AL. III: 3217)

«Interjecciones expresivas: pueden expresar un amplio abanico dentro de la categoría general de afectación: asombro, sorpresa, admiración dolor, lamento, alegría, rechazo, asco, etc.»

(Ángel ALONSO CORTÉS, dins BOSQUE-DEMONTÉ: 4029)

Un component afegit, és la idea més comuna: un mot, una frase, tenen un determinat significat, al qual hi afegim valors expressius.

9. Citat dins Damaso Alonso, *Motivación y arbitrariedad del signo lingüístico* (Málaga, Analecta malacitana, 1998), p. 70.

Aleshores, valors expressius front a mots expressius *per se*. D'aquí, per exemple, que es parli d'entonacions neutres, front a una entonació que comunica «una forta expressivitat exclamativa» (PILAR PRIETO, 2002: 420): el segment diu, i el suprasegment expressa.¹⁰

En el cas de l'entonació tenim una llarga tradició que parla de «los infinitos matices expresivos de la entonación», idea de la qual se'n podria fer una petita antologia. Tot i que sovint el maldecap de l'expert en prosòdia serà esbrinar quina substància no gramatical (registre, contorn, intensitat, duració,...) transmet el matís sobreposat; vostè diu:

Demà me'n vaig

però açò es pot expressar —diuen— de mil maneres, poc o molt «expressives», altra cosa és la capacitat de retolar el que s'ha volgut transmetre.

Però tornem més amunt, M. Josep Cuenca en classificar les interjeccions segons la seva funció: metalingüístiques, fàtiques, expressives,... escriu que:

«Les onomatopeies es poden caracteritzar com a interjeccions representatives, ja que imiten lingüísticament sons o moviments del món extralingüístic» (p. 3228),

i ho explica millor més tard en un argument que sembla impecable:

«En conclusió, la iconicitat relativa que mostren les onomatopeies, com a formes d'imitació de sons o moviment, és l'argument més clar per a considerar-les formes vinculades a la funció representativa del llençatge» (p. 3231)

Deu tenir raó M. Josep Cuenca, però crec que té la batalla perduda a mans dels usos establerts, que assignen valors expressius-emotius a les onomatopeies; en dir:

10. El valor «polifònic» de les emissions apareix com a metàfora visual: la concomitància segment + suprasegment, significat + valors expressius sobreposats. El contrari és: pla, monotonal, monocorde... També la música és explicada visualment: forma, disseny, arquitectura...

El rec-rec de la màquina tot el matí arriba a ser insuportable

l'onomatopeia, el *rec-rec*, en efecte, imita la realitat, almenys el renou d'una màquina en territori de parla catalana; ho podríem entendre així:

(a) Hi ha parlants expressius en la mesura que diuen molt de si mateixos.

(b) Hi ha paraules expressives (icòniques en algun grau) en la mesura que diuen molt de si mateixes.

El Jakobson de *Linguistics and Poetics* (1960), no té inconvenient a *The Sound Shape of Language* (1979) a admetre l'ús establert de «paraules expressives», tot i ser, en efecte, descriptives, referencials, en la mateixa terminologia del lingüista rus. Sí, en canvi, comenta, contrariat, que *simbolisme fònic* s'ha imposat, en contra de Ch. S. Pierce (Índex-Símbol-Icona), on hauria de dir *iconisme fònic*.

4. A LA RECERCA D'UN RÈTOL

Si a l'home del carrer li demanem per a què serveix l'entonació dirà probablement que l'entonació expressa sentiments i emocions; si ho haguéssim demanat a un parlant dels segles XVII o XVIII hauria dit que expressa les passions! Si ho demanàssim a un gramàtic (o millor, a certs gramàtics), diria que serveix per a distingir entre una interrogativa, una ordre, un prec... qui té raó? potser tots dos: l'entonació expressa emocions, i entre elles la de fer preguntes (donar ordres i fer un prec). La conclusió no vol ser una solució enginyosa. Sovint el parlant té una idea pintoresca de les entonacions segons la qual la «cantarella» serveix per a identificar el dialecte del parlant; nosaltres diríem que es tracta d'un indicador sociolingüístic, que essent poc o molt, ens crea un problema ben inquietant: sabem que l'entonació té uns marges de variació, però no sabem ben bé quins són, i, si els coneguéssim, caldria encara veure quin és el resultat de la seva transgressió, quina rellevància lingüística té no entonar adequadament, quan i com una melodia desafinada surt del sistema (si hi ha un sistema)... Perquè si l'única violació fos la de provocar que algú ens digués,

- Vostè no és de Ciutadella.*
 —*I com ho ha notat?*
 —*Per la tonada, la cantarella, l'entonació.*

no hauríem sortit de l'entonació com a indicador sociolingüístic, i els que es pretén, segons sembla, és que té altres funcions més elevades.

És un tòpic centenari (els clàssics se'n van ocupar) que l'entonació és molt subtil, ja ho dèiem, «els infinits matisos de les entonacions»; aquí podrien adduir-se centenars de citacions, com l'anècdota famosa, citada per Jakobson, de l'actor de l'escola Stanislavski que podia emetre un mateix enunciat (*segondja večerom*, avui capvespre) amb cinquanta significats diferents;¹¹ a l'inrevés ho fa Cyrano de Bergérac quan respon al Vescomte que es poden dir moltes coses amb tons variats, i tot seguit introdueix el que dirà amb retolacions com: agressiu, amical, descriptiu, tafaner, divertit, truculent, previsor, tendre, pedant, emfàtic, dramàtic, sorprès, líric, càndid, respectuós, pagès, militar, pragmàtic. És més o menys el que fan els narradors o els dramaturgs amb les acotacions entre parèntesi; bastaria agafar una novella contemporània on trobaríem, coses com «va dir amb to conciliador», «amb to pausat», «amb to d'autoritat» «aparentant indiferència», «vaig respondre entusiasmat», «amb to humil», «amb to d'admiració i disgust alhora», etc. etc. Més fàcil seria seguir amb la nebulosa i escriure:

—*Apollònia, amor, ets tan dolça!*
va dir expressivament.

Quan es diu que les entonacions expressen actituds i emocions no es diu mai quantes, i és aquí on entram dins l'infinit, quantes emo-

11. El fragment diu així: «Un antic actor de teatre Stanislavski a Moscou m'ha contat com, quan van fer la prova, el famós director teatral li va demanar que obtingués quaranta missatges diferents de l'expressió *Segondja večerom*, fent variar els matisos expressius. Van fer una llista d'unes quaranta situacions, que el seu auditori va haver de reconèixer únicament a partir dels canvis en la configuració fònica d'aquestes dues simples paraules. En el marc de les recerques que hem iniciat (...) vam demanar a aquest actor que repetís la prova de Stanislavski. Va anotar per escrit unes cinquanta situacions que implicaven totes la mateixa frase el·líptica, i va enregistrar en un disc els cinquanta missatges corresponents. La major part dels missatges van ser descodificats correctament» (*Lingüística i poètica*, p. 45).

cions hi ha? Probablement tantes com paraules que les descriuen i, si hi manca la paraula el novel·lista, sempre pot dir:

Va entrar, i va dir:

—Bon dia, amb to de no haver anat al llit i no haver berenat.

Existeix una entonació matinerana pròpia d'un parlant-cràpula que no ha anat al llit i no ha berenat? És evident que no, tot i que la frase es troba en un autor de novel·la negra. El que es vol dir és que l'univers de les emocions ha d'esser objecte de consens (i no només de negociació), si vol tenir alguna validesa descriptiva; altrament serà només objecte de negociació, com es negocia el significat, però no necessàriament l'etiquetatge: les paraules —diuen— són meitat del qui diu les diu i meitat de qui les escolta: *expressiu/impressiu*.

En molts de tests es comprova la distància que hi ha entre identificació i discriminació. Passa el mateix amb la música; pensem en el conegut *El carnaval dels animals*, de C. Saint-Saëns: una cosa és demanar quin animal representa una determinada melodia, i l'altra és sentir la melodia i triar entre gallina, ase, tortuga, cangur, elefant... Prokofiev, en canvi, a *Pere i el Llop* (op. 67, 1936) assigna instruments als personatges: l'ocell és la flauta; l'ànec és l'oboè; el moix, el clarinet; l'avi, el fagot, etc., papers i assignacions que reben sentit amb el suport de la paraula, i només llavors acceptam que, posats a triar, l'elecció era bona, no només el timbre instrumental, sinó també les melodies; és, doncs, una mena de semanticitat a posteriori: què li suggereix aquesta frase, impaciència o fàstic?

Alguns estudis més que fer un inventari exhaustiu de correlacions, que potser seria una tasca absurda, ens recorden la íntima relació del significat emotiu amb els universals de l'entonació, quan, segons sembla, el fons comú de l'espècie en l'expressió d'emocions és força important (si descomptàvem aquelles cultures que, segons les cròniques dels antropòlegs, han fet del control de les emocions un tret de la personalitat col·lectiva, i una norma).

La qüestió és, doncs, saber dins quins marges i com les llengües particulars convencionalitzen l'expressió d'emocions mitjançant l'entonació i altres paràmetres prosòdics, i en dir *convencionalitzar* no

hem dit encara *gramaticalitzar*. Així, la majoria de llengües, almenys les occidentals, han gramaticalitzat l'emoció de fer preguntes amb diversos procediments però, en el fons, molt semblants, de tal forma que tendim a veure l'entonació com un recurs (gramatical) distintiu per a fer preguntes (afirmacions, prec...) més o menys pures, neutrals, autèntiques, a les quals hi sobreposam altres matisos expressius, sigui el que sigui *matisos expressius*. És aquesta una idea encara en plena vigència, i que sol aparèixer en els manuals d'entonació.

Els estudis de correlació prosòdia-significat expressiu/emotiu existeixen, però la cosa té mala ferida: correlacionar una substància gradual amb una emoció lèxicament conceptualitzada de forma diversa, és a dir:

- (a) En quin punt l'elevació d'una corba melòdica passa de ser neutral a indicar, posem, expressió de ràbia?
- (b) Qui pot dir que diu *anger, tenderness, joy*,... són conceptes universals?

Dit d'una altra manera, aquesta dualitat (potser restes de dualisme d'arrels filosòfiques llunyanes, que caldrà estudiar en un altre moment) de significat + sobre-significats emotius és, de fet, la suma d'una substància més o menys categorial (ascens, descens, circumflex, sostingut...) i d'uns de paràmetres de substància graduable (*tempo*, tessitura, intensitat...); i, a més, amb la pretensió de trobar-li un nom a l'amalgama final: potser no podem demanar-li tant a la teoria.¹²

És remarcable la insistència a parlar d'entonacions neutrals (potser paral·leles a les veus planes que esmentàvem) que, si existissin, serien comunicativament, estadísticament, marginals i minoritàries. I, tanmateix, no deixa de contrastar el volum de pàgines dedicades a classificar i subclassificar les interrogatives, amb l'intent inexistent d'aclarir

12. Tomás Navarro Tomás (1948: 155), un clàssic en la matèria, ho va veure molt bé, quan diu «Son estos mismos esquemas [melódicos] los que, sin alterar sus líneas esenciales, expresan mediante la adición de elementos complementarios la calidad e intensidad de la emoción que los acompaña»; però al mateix temps, no es va poder estar de proposar un amplíssim repertori de contorns expressius/emotius...

què és una emoció, que sigui el que sigui, no és feina d'un lingüista, o ho és lateralment.

A què s'oposa una pregunta neutra? Sembla que, d'una banda, a preguntes induïdes al sí o al no, és a dir, a preguntes interessades; de l'altra, a preguntes «amb matisos expressius». Les preguntes neutres tenen graus; és possible que l'única pregunta genuïnament neutra sigui la pregunta-examen, aquella en què l'interrogador ja sap la resposta, però la pregunta-examen sol ser pregunta llegida; pensem per exemple, en concursos televisius:

	quin	
A		rell?
	segle	Bor
	va	comte
	viure el	

justament una pregunta mal entonada, no s'entonen així les preguntes pronominals en cap dels dialectes catalans. Només pragmàticament es podria considerar una pregunta, un ascens és «more to come»: la resposta. Talment la fornera de la cantonada, que amablement em diu el preu, 3,40 euros, amb un ascens final, la resposta és que jo pagui, i ho faig amb una capadeta, descens i final de cicle melòdic. Aquí tot és trivialment neutre.

La retòrica clàssica ho féu a l'inrevés. Les entonacions expressen emocions, i potser també distincions d'ordre més o menys gramatical; potser pel fet que la preceptiva retòrica té com a gran base literària discursos, monòlegs, expressió sense interlocutor, destinatari, però amb públic! D'aquí la importància en la tradició gramatical de la pregunta retòrica, o del vocatiu que invoca (els déus, els pares de la pàtria), i no tant el vocatiu que interpella, un vocatiu més expressiu que impressiu.

Els parlants, de fet, ens comportam amb una idea residual de les entonacions i no creiem que són possibles els malentesos, tot i que ben sovint dedicam temps a interpretar el que ens han dit, si ens interessa prou. Els estudiosos discuteixen l'estatut gramatical de les entonacions, persegueixen el significat, què és distintiu i què és emotiu,

mentre que la conducta real del parlant és la de creure que les entonacions formen part de la nostra naturalesa i que, a tot estirar, els aspectes culturals són —com dèiem— indicadors sociolingüístics sense massa rellevància comunicativa. La prova és clara: el parlant no creu que en enfrontar-se a una nova llengua també ha d'estudiar l'entonació i, si ho fa, és perquè s'ha convençut que és un aspecte decorativament important, però només decorativament.

Quan Zamenhov al segle passat va crear l'esperanto només es va preocupar d'introduir una partícula «cu» per a encapçalar les oracions interrogatives totals, *Cu vi parolas esperanton?*, que en esperanto nadiu vol dir «que parla esperanto, vostè?» perquè degué creure que amb això ja n'hi havia prou, i potser no s'equivocava: cadascú ja hi posarà la seva entonació (expressiva) materna/paterna. En qualsevol cas, fixi's el lector que el Dr. Zamenhov, hereu de centenàries tradicions occidentals (l'esperanto és una barreja d'elements eslaus, germànics i romànics), no va creure necessari marcar amb una partícula les oracions que indicassin dubte, oi, sorpresa, irritació o impaciència, degué pensar que si l'esperantista estava irritat ja cridaria, com fan tots els animals, entre ells l'home.

Així doncs, ni és fàcil destriar l'amalgama de significats, ni coneixem prou bé els límits de variació, i tanmateix, ben sovint ens inquieta més com ens diuen les coses que el que ens diuen, no tenim clar quin sigui el significat de les entonacions, si està conformada per unitats, què pertany a la gramàtica i què no hi pertany. Deia Trubetskoj (1973: 20):

«(...) según parece, estas entonaciones extralingüísticas que provocan emociones, presentan la misma estructura de tono e intensidad... muchas de estas entonaciones tienen igual significado en todas las lenguas del mundo»

Sí és així, la cosa podria tenir un altre sentit, *entonació expressiva* és *entonació motivada*, com els mots expressius, *whatever they are*, són d'alguna manera formacions motivades. Dwight Bolinger, un dels homes que més ha escrit sobre la matèria, començava una ullada a l'anglès americà dient:

«As with intonation in general, that of American English is highly iconic and must be studied in relation to the entire gestural setting, especially facial expression and expressive body language».

(BOLINGER, 1998:45)

Hem parlat sempre, fins aquí, d'expressió verbal. Els experts en comunicació no verbal també s'han enfrontat al problema de la retolació: què significa una determinada expressió facial. També ho han fet els lingüistes amb l'entonació expressiva, de l'única manera que es pot, amb un test de resposta tancada recollint la impressió dels oients.

Una cara sempre expressa, una cara expressiva és una cara que diu coses, sigui un dir convencional («feia cara d'estar avorrit»), sigui un dir des d'aquella pseudociència anomenada fisiognòmica, que pretenia accedir a l'ànima pels trets exteriors («la seva cara expressa una personalitat conflictiva»). Però aquest és un capítol que ens menaria molt lluny.

5. *LES EXPRESSIVES LATO SENSU: ARA SÓN ORACIONS*

La tradició de Karl Bühler, passant per Jakobson, havia conduït a la idea de significats expressius sobreposats, no sempre etiquetables. Però sembla que tenim oracions expressives *per se*, amb diversa forma sintàctica. Aquí la tradició podria arrancar amb Austin. Pilar Prieto (2002: 89-90) adverteix de la dificultat de parlar d'una modalitat pròpia: «En l'actualitat molts autors consideren que la modalitat exclamativa es pot interpretar com un tret de tipus expressiu que es pot afegir a qualsevol de les modalitats anteriors...». En efecte, una exclamativa poden ser tantes coses! taaantes! però..., atenció!, sempre amb el signe que hi ha al final!

No hi ha relació biunívoca forma gramatical/força il·locutiva d'un enunciat, podrien adduir-se aquí nombroses citacions, per acabar dient que podem exclamar (expressivament) una pregunta, un prec, un desig, una invocació, un renec...

6. *ELS EXPRESSIUS STRICTO SENSU: ARA POTSER SÓN SUBSTANTIUS*

Dèiem que la romanística i la dialectologia parlaven de mots expressius, dècades després el terme torna des d'una tradició molt diversa i en forma de substantiu: els *expressius*, un terme que conviu al costat de *echo-word* i el més freqüent d'*ideòfon*. La literatura sobre simbolisme fònic ha fet un ús força ampli del terme *expressiu*, però ara com a substantiu, aquí els termes estan poc establerts. Partim d'un exemple real en català de Menorca:

S'avi, vulguis que no, ha tornat vei..., cada matí deng-dèng per Sa Contramura, fa sa volta sencera i prest-prest torna a seure a sa camilla.

deng-dèng (ho he accentuat) aquí fa de verb, voldria dir 'caminar lentament', i és dubtós si és aquí una interjecció, una onomatopeia, o ambdues coses, només tenc la sospita que la seva accentuació iàmbrica (àtona-tònica) és rellevant. Probablement en literatura africanista seria un ideòfon, però ningú no acaba de saber què dimonis és un ideòfon.¹³ Podria existir el verb *dendenguejar*, però fins avui ningú no l'ha derivat, en tal cas no tindriem problemes: un romanista, hereu de M. Grammont, probablement diria que és una «creació expressiva a partir de...» i un gramàtic no tindria problemes a dir que és un verb.

Doke havia definit ideòfon com:

«A vivid representation of an idea in sound. A word, often onomatopoeic, which describes a predicate, qualificative or adverb in respect to manner, colour, smell, action, state or intensity. The ideophone is in Bantu a special part of speech, resembling to a certain extent in function an adverb»

(*Sound Symbolism*, 1994:180)

13. Ho havia comentat a I. Mascaró (2004: 200), on crec que hi ha altres referències connexes al tema d'avui.

A una definició tan il·limitada hi hem d'afegir la dispersió de termes, alguns autors parlen d'*ideòfons*, mentre altres parlen de *echo-words*, *expressives*, *impressifs*,... i en una revisió hom diu:

«Finally, the peculiar pragmatics and the aesthetics of ideophones challenge investigators. Since ideophones convey more than purely referential information, their study must be grounded in a theory of expressiveness».

(G. TUCKER CHILDS, 1994: 178)

I què deu esser una cosa com teoria de l'expressivitat?

Un congrés dedicat als ideòfons i expressius¹⁴ sembla haver deixat les coses mig embastades, entre elles la indefinició terminològica. Allà s'hi diu que «In grammars and dictionaries, ideophones have been disdained, given superficial treatment, or ignored» (*op. cit.* p. 64).

Els autors que se n'han ocupat han connectat el petit univers de la motivació *sound-meaning*: els fonostemes, onomatopeies, simbolisme fònic, etc. Estudis generalment una mica marginals, tal com ja havia denunciat amargament Roman Jakobson (*vid.* I. MASCARÓ, 2004: 194).

Fins ara l'interès per ideòfons i expressius, *whatever they are*, no ha sortit de l'àmbit de les llengües dites exòtiques, tot i que el japonès, *First World*, té un bon repertori d'aquests elements. Potser l'interès futur vindrà del fet que alguns autors han reprès el debat en relació als orígens del llenguatge, biolingüística, etc: «Expressive speech may have evolved over the millenea to a more sophisticated communicative tool, human language, with all its syntax and morphology».¹⁵

I encara un comentari final: el caràcter elusiu d'ideòfons i expressius, abundosos en llengües no indoeuropees, respongui al prejudici d'aplicar models conceptuals —classes de paraules, aquí— a llengües on, per exemple substantiu/verb no té fronteres ben definides; d'açò

14. A Alemanya, el 1999, i editat posteriorment F.K.E. VOELTZ & C. KILLIAN-HATZ (Eds.), *Ideophones. Typological Studies in Language* 44 (Amsterdam, John Benjamins Press, 2001).

15. Hans DETERMEYER, *Ideophony or the Sound of Silence*, p. 53, a la xarxa (Maig-2004).

n'ha parlat a diversos llocs el nostre especialista J. C. Moreno Cabrera (1999:239), i potser vénen al cas les seves paraules:

«La problematización de un fenómeno de lengua exótica, frente a la no problematización de este mismo fenómeno en una lengua dominante, obedece a un prejuicio inconsciente (en el mejor de los casos) y no a una actitud que considere a todas las lenguas en plan de igualdad».

CONCLUSIONS

Durant alguns segles, diuen els crítics i teòrics de l'art (*vid.* NEUBAUER), *expressió* significava imitació, la capacitat de pintar, eren teories denotatives, representació més o menys codificada. És més endavant que *expressió* és autoexpressió, creativitat espontània. Hi ha un cert acord a dir que cap a la fi del segle XVIII i al llarg del s. XIX, la teoria de l'expressió en les arts substitueix la teoria de la imitació, que havia dominat l'estètica des del temps de Plató i Aristòtil.

Potser un trànsit semblant ha ocorregut en la llengua:

1. L'EMISSOR és expressiu quan s'expressa obertament, sentiments, emocions... (tot i que no sempre serem capaços de posar una etiqueta al contingut del missatge).

2. EL MISSATGE és expressiu quan imita la realitat, amb ús de paraules expressives, icòniques, en algun cas motivades (tot i que no sempre podem establir el lligam intern entre forma i significat). Ho és també quan aquest missatge, no necessàriament icònic, apareix transparent, concentrat, compacte.

3. No hi ha CODIS verbals més expressius que altres, en la mesura que no és acceptable que hi hagi llengües expressives, enfront a unes altres que no ho són. Els codis són potència, no acte, és a dir, emissors (més o menys expressius) que emeten missatges (més o menys expressius)

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO-CORTÉS, Ángel (1999): *Las construcciones exclamativas. La interjección y las expresiones vocativas*, dins Ignacio BOSQUE-Violeta DEMONTE: *Gramática descriptiva de la Lengua Española*, Madrid, Espasa, vol. III, ps. 3993-4050.
- Form miming meaning: Iconicity in language and literature* (1999): eds. Max Nänny, Olga Fischer, Amsterdam/Philadelfia, John Benjamins Publishing Company.
- BOLINGER, Dwight (1998): *Intonation in American English*, dins *Intonation Systems*, Cambridge University Press, ps. 45-55.
- BÜHLER, Karl (1979): *Teoría del lenguaje*, Madrid, Alianza Universidad (versió original de 1933).
- (1980): *Teoría de la expresión*, Madrid, Alianza Universidad (versió original de 1933).
- CUENCA, Maria Josep (1996): *Sintaxi fonamental*, Barcelona, Empúries.
- *Els connectors textuais i les interjeccions*, dins Joan SOLÀ ET AL., *Gramàtica del Català Contemporani*, 3 vols., ps. 3173-3227.
- DE AZÚA, Félix (1989): *Pero ¿qué demonios significa expresión?*, dins *El aprendizaje de la decepción*, Pamplona, Ed. Pamiela; «Biblioteca de estudios contemporáneos», núm. 1.
- ECO, Umberto (1994): *La ricerca della lingua perfetta*, Roma, Laterza (trad. cast. *La búsqueda de la lengua perfecta*, Barcelona, Ed. Grijalbo Mondadori).
- FISCHER, Andreas: *What, if anything, is phonological iconicity?*, dins *Form miming meaning*, ps. 123-134.
- FÓNAGY, Ivan (1991): *La vive voix. Essais de psycho-phonétique*, París, Payot.
- JAKOBSON, Roman (1989): *Lingüística i poètica*, Barcelona, Edicions 62 (*Linguistics and Poetics*, Cambridge, Mass., 1960).
- JAKOBSON, Roman i Waugh, LINDA (1987): *La forma sonora de la lengua*, Mèxic, F.C.E. (*The Sound Shape of Language*, 1979).
- GRAMMONT, Maurice (1971): *Traité de phonétique*, París, Librairie Delagrave, 9a edició.
- LYONS, John (1997): *Semántica lingüística*, Barcelona, Paidós (*Linguistics Semantics. An Introduction*, Cambridge University Press, G.B., 1995).
- MASCARÓ, Ignasi (2004): *Simbolisme fònic: ideologia, llengua i creació*, «Randa», núm. 52, *Homenatge a Miquel Batllori/5*, Barcelona, Ed. Curial, ps. 193-216.
- MORENO CABRERA, Juan Carlos (1999): *Nombre, verbo y etnocentrismo lingüístico*, dins: *Homenatge a Jesús Tusón*, Barcelona, Ed. Empúries, ps. 232-244.

- NAVARRO TOMÁS, Tomás (1948): *Manual de entonación española*, Madrid, Guadarrama, 4a edició de 1974.
- NEUBAUER, John (1992): *La emancipación de la música*, Madrid, Visor.
- PINKER, Steven (1995): *El instinto del lenguaje*, Madrid, Alianza Editorial (*The Language Instinct. How the Mind Creates Language*, 1994).
- PRIETO, Pilar (2002a): *Entonació, models teoria, mètodes*, Barcelona, Ariel.
- PRIETO, Pilar (2002b): dins: Joan SOLÀ ET AL.: *Gramàtica del català contemporani*, 3 vols., Barcelona, Ed. Empúries.
- QUINTILIANO (1997): *Institutio Oratoria*, «Classici Greci e Latini», Milà, Oscar Mondadori.
- Sound symbolism* (1994): eds. Leanne Hinton, Johanna Nichols, John J. Ohala, Cambridge University Press.
- SOLÀ, Joan ET AL. (2002): *Gramàtica del català contemporani*, 3 vols. Empúries, Barcelona.
- Trubetzkoy, N.S. (1973): *Principios de fonología*, Madrid, Cincel (*Grundzüge der Phonologie*, 1939).